

STM 1994-95

Johan Helmich Roman i källornas ljus

Av Eva Helenius-Öberg

© Denna text får ej mångfaldigas eller ytterligare publiceras utan tillstånd från författaren.

Upphovsrätten till de enskilda artiklarna ägs av resp. författare och Svenska samfundet för musikforskning. Enligt svensk lagstiftning är alla slags citat tillåtna inom ramen för en vetenskaplig eller kritisk framställning utan att upphovsrättsinnehavaren behöver tillfrågas. Det är också tillåtet att göra en kopia av enskilda artiklar för personligt bruk. Däremot är det inte tillåtet att kopiera hela databasen.

Johan Helmich Roman i källornas ljus

Eva Helenius-Öberg

Vid 300-årsminnet av Johan Helmich Romans födelse den 26 oktober 1994 fanns åter anledning att begrunda den man och hans verk, genom vilket isen bröts för en genomgripande omdaning av svenskt musikliv med räckvidd in i vår egen tid. I trettio år, från 1721 till 1752, var han i trots av sin omvittnade ”särdeles rare och nu för tiden (dvs. just 1752), mera sällsynte modestie” den ledande gestalten, ”wär Swenske Orpheus”, ”stor i sin Konst” (Sahlstedt s. 13), som behöll sin dragningskraft i samtiden och snabbt blev en legend för eftervärlden.

Knappast skulle detta ha varit möjligt utan en mångfacetterad personlighet och intellektuell flexibilitet på ett flertal andra områden utöver yrkets, envishet i hårt arbete och styrka i övertygelse om att han drev sitt företag för det allmänna bästa. När Abraham Magnusson Sahlstedt den 30 maj 1767 höll sitt åminnelsetal över Roman, insåg auditoriet mycket väl betydelsen av den man som hyllades. Med Sahlstedts konstaterande, att Romans manuskript ”väntar at tillika med alt det öfriga, blifwa af någon Kännare samlat i et werk, til heder för Swenska Nationen” (Sahlstedt s. 22), började forskningen kring tonsättaren Roman. Konstaterandet blev till en uppmaning, som omgående hörsammades. Hur Romansamlingarna växte fram inom sällskapet *Utile Dulci* och inom biblioteket vid den 1771 grundade Musikaliska akademien, och hur det under 1920-talet fullbordades genom sammanförandet därstädes av den s.k. Romansamlingen, har suveränt utretts av Ingmar Bengtsson (BeRI s. 91 ff.). Med hans insats, främst avhandlingen från 1955 om *J.H. Roman och hans instrumentalmusik*, fick forskningen intellektuell skärpa och metodisk stringens. Likväl är det väsentligt att gå vidare på de vägar han anvisat. Här är det vitalt att väga samman Romans vokalmusik sådan den definierats i HRV med den instrumentala sådan den genomlysts i BeRI till den enhet de en gång utgjorde. Och för att se ”den svenska musikens fader” i källornas ljus måste man ytterligare klarlägga vissa punkter i Romans biografi, som alltjämt ter sig dunkla. Att därtill komma nära hans inre tankeliv, som i mycket ännu är fördolt för oss, är centralt för tolkningen av människan Roman. Profilerna av liv och verk ser vi, men samspelet mellan tanke och handling är vi trots allt ännu tämligen okunniga om.

Källorna

Att gå vidare kan innebära att först se tillbaka. Den nu utgivna boken *Johan Helmich Roman. Liv och verk genom samtida ögon. Dokumentens vittnesbörd* (Kungl. Musikaliska akademins skriftserie nr 78; Stockholm 1994; här citerad RODOC) redovisar kända källor till Romans liv och verk. Den bygger således i huvudsak på Ingmar Bengtssons arbeten, tryckta och otryckta – bakom symposieprogrammets modesta formulering ”efter utkast av Ingmar Bengtsson” döljer sig ett livs forskarmöda i arkiv och bibliotek, som han genom alla år delat med sin hustru Britta. Arbetet att sammanställa källorna i löpande kronologi ger i sig nya resultat. I särstudier ser man styckevis och delat. En documentavolym ger en vision av den helhet, som forskningen just nu känner. För den som ser öppnar sig därigenom nya forskningsfält. Behovet att komplettera med egna undersökningar för att nå en helgjuten framställning blir oavvisligt.

I motsats till t.ex. Per Brant, som hade en lätt flytande penna och efterlämnat otaliga brev, skrivelser och promemorior, bekände sig Roman hysa en ”repugnance d'ecrire”, en motvilja mot att skriva (odat. koncept till Ulfvenklou; MAB, brevsaml. A 36:9) och talar vid något tillfälle om sin ”wanliga senfärdighet at skriva” (1 oktober 1747; RODOC s. 161), som ställer forskningen i ett betydligt sämre läge, särskilt då det gäller att definiera hans grundläggande värderingar (t.ex. religiös färgning, politisk hemvist). Det fåtal brev Roman efterlämnat är vanligen ställda till överordnade och behandlar därför övervägande formalia kring hovkapellet, som kan vara nog så väsentliga för oss att känna till för att följa hans egen och orkesterns verksamhetsvillkor. I ett enda av dessa – det viktiga brevet av den 14 januari 1743 till svenske ministern i London Carl Magnus Wasenberg – är tonfallet så personligt, att han släpper läsaren in i upplevelser och tankevärldar på ett sätt som eljest hör privatbrevet till (RODOC s. 135 f.). En enda gång, just i ett sådant privatbrev, ger han inblick i sin tonsättarverkstad. Det är daterat den 10 januari 1757 och ställt till tullkontrollören och litteratören Anders Nicander i Västervik, vars psaltarparafrafer Roman var i färd med att klä i toner. Gripande är hans ord, hur ”det vare mig dock tilstادت, at i Enslighet gnola, Ord som borde värdigt siungas och upbyggligt höras” (RODOC s. 188 f.). I två koncept – det ena till överlantjägmästaren Axel Bergman på Marhult i Mörlunda socken (28 januari 1738; RODOC s. 110) och det andra till Henric Ulfvenklou på Ryssbylund (odat. ca 1750) – blottar han sitt inre på sätt som är sällsynt för den alltid balanserade och om sig själv så förtegne Roman.

Liv och verk får sålunda i huvudsak tecknas med hjälp av administrativa källor på central, regional och lokal nivå samt enskilda arkiv och samlingar. Arkivens vittnesbörd kompletteras av tryckta källor, såsom ceremoniel och offentliga redogörelser från rikshögtidligheter, tidningsnotiser (bl.a. vår första konsertannons), Vetenskapsakademins handlingar jämte Sahlstedts *Åreminne* samt sist men inte minst Romans egna företal till tryckta texthäften av den musik han offentligen framförde. De är centrala

dokument, som har karaktär av programförklaringar. I detta helhetsmönster inplaceras musikalierna – Romans verk och bearbetningar och den repertoar han införde – i autograf och i avskrifter. Utifrån de samlade källornas vittnesbörd kan vi bedöma Romans konstnärskap och administrativa förmåga, hans insats i frihetstidens svenska musikkliv, hans plats i europeisk musikhistoria.

Curriculum vitæ

Att Romans liv tidigt fylldes av musik kan vi utgå ifrån – han var ju musikaliskt brådmogen. Inträdet i hovkapellet den 1 januari 1711 bör enligt praxis ha skett efter en tid såsom oavlönad expektant. 1706 finner vi den då tolvårige pojken belagd såsom medverkande vid en hovfest. Kanske var det inte första och förmodligen inte sista gången så skedde – pompa och prakt präglade ännu det karolinska hovet. Men då Karl XII den 19 mars 1712 i Bender undertecknade sitt brev med tillstånd för unge Roman att på några år få bege sig utomlands för att ”perfectionera sig” i sin konst, hade nödens och nederlagens tid börjat.

De fem åren med Händel i London blev livsavgörande. Erfarenheter och upplevelser under studietiden bör Roman ha omsatt i handling, sedan han kort efter hemkomsten 1721 utnämns till vice hovkapellmästare. Fullfjädrad tonsättare bör han ha varit redan då han ”efter undfågne ordres och av Kiärlek til Fäderneslandet” lämnade London (RODOC s. 48), även om vi inte ser hans kapacitet förrän under 1720-talet, främst i en serie kantater till de kungliga. Kanske fick han redan då ett offentligt ansikte främst genom de nästan årligen återkommande ”riksdagsmusikerna”. Det är min tro, att tiden som vice hovkapellmästare inneburit fler tonsätтарыplikter än de bevarade kantaterna utvisar – orkestersviter, danser och hyllningsmusik bör ha tillkommit för Fredrik I:s alla hovfester och besöken av kungens bröder (t.ex. Maximilian 1723). Husandakter har nog alltid hållits vid hovet, och riksdagsgudstjänsterna krävde sin kyrkomusik. En rekonstruerad ”tjänstgöringslista” för hovkapellet skulle kunna avslöja, hur mycket mer som finns att upptäcka.

Med utnämningen 1727 till hovkapellmästare börjar Romans egentliga storhetstid. Här flödar också källorna som rikligast. Ibland kan man följa honom i hans verksamhet nästan från dag till dag. Man imponeras av hans arbetskapacitet – året 1734 förtjänar att i detta hänseende särskilt lyftas fram. Här visar det sig klarast, hur viktigt ett löpande kronologiskt-biografiskt studium är. Sorterar vi källorna i tidsordning kan vi på vissa punkter ifrågasätta vår nuvarande musikhistorieskrivning.

Under 1730-talet skönjer vi ett intresse från Romans sida att göra musik för teatern (Leenbergs *Drama* 1734, Svenska komedien 1737). Vi kan förstå detta genom den moraliska (”sedeskola”) och språkvärdande (originalverk på svenska) funktion man tillmätte scenen (Tessins memorial den 8 december 1738; RODOC s. 115 ff.). Det

är således frukten av samma idéprogram, som under 1600-talet initierades inom det kungliga kansliet för att höja svenska språkets status – vid samma tid börjar grammatikor och beskrivningar av svenska språket utges såsom t.ex. de av Columbus och Spiegel – och som vid 1700-talets slut ledde fram till skapandet av en inhemsk opera. Det är tankar, som låg Roman nära. Dock torde Romans ”sceniska” period ha omfattat en förhållandevis kort period ca 1737–1741, då man framförde originalverk på svenska, inte sällan med ämnen hämtade ur vår forntida historia (t.ex. den anonyma *Disa och Erik den ellofte eller helige* av Andreas Hesselius Americanus (1714–1762; engelsk språkmästare vid Uppsala universitet, författare). I den sistnämnda pjäsen ur trilogin om vårt rikshelgon finns en klar koppling till den Romanska repertoaren, då arian *T'amo tanto* ur Attilio Ariostis *Artasense* använts för vissa av de visor personen Signill sjunger (pjästexten s. 18, 32).

Den andra utlandsresan blev en välkommen andningspaus i alla hektiska plikter, och dess betydelse för hans konstnärliga utveckling kan inte nog framhållas. Vi brukar tillmäta kronprinsparets ankomst till Sverige 1743 och 1744 en avgörande betydelse i den stilistiska omsvängning, som ägde rum under detta decennium. Jag vill ställa frågan, om deras högheter inte snarare påskyndade den utveckling, som Roman igångsatt efter hemkomsten 1737 från den andra utlandsresan, då han hade med sig en härlig samling musikalier med verk av moderna tonsättare.

En diskuterad fråga är, varför Roman drog sig tillbaka – hörseln, hustruns död i juni 1744 och kronprinsessan Lovisa Ulrikas ankomst i augusti samma sommar är skäl man anfört. Säkerligen har det handlat om ett komplicerat samspel mellan en rad olika faktorer. Hans flyttning till Småland framstår som resultatet av en process, som löpt över flera år vid 1740-talets början. Hustruns död i juni 1744 måste ha påskyndat hans beslut, men att kronprinsessans ankomst i augusti samma år, dvs. två månader efter hustruns bortgång, skulle haft avgörande betydelse förefaller osannolikt. I stället bör man enligt min uppfattning söka orsakerna i händelser, som inträffat åren närmast efter hemkomsten från andra utrikesresan.

Kanske har hans politiska hemvist spelat in i partistridernas tid, då hattar och mössor konsoliderade sina ställningar, intriger till följd av den. Sannolikt var han moderat mössa. Vissa sånger av Roman till text av Dalin (*Födäs, gråta* t.ex., som är parodi på *Golovinmusiken* sats 40–41; *At ju hos oss blomstras frid*) låter ana dessa hans sympatier för mössorna. Deras program bör ha legat Roman nära. De var fredsvänner och varmt religiösa (många var präster), därtill sparsamma med statens medel. De var trogna sitt kungahus och benämndes därför även *hovpartiet*, i vilket således noteras ett flertal personer i den närmaste kretsen kring Roman (Ulrika Eleonora själv, Anders von Düben, Olof von Dalin m.fl.). De var Englands- och Rysslandsvänner. Vad England och London betytt för Roman ligger i öppen dag. Konkret anknytning till Ryssland finner vi i *Golovinmusiken*, vars beställare bör ha varit ryska staten genom sitt sändebud. Två

böcker om landet fanns i Romans bibliotek (RODOC s. 92, 96), och det är värt att påminna om att Per Brant, Romans elev och högra hand, år 1733 (dvs. vid 18 års ålder; Brant döptes den 27 december 1714) blev bokhållare och handsekreterare på tyska och franska språken, därtill ansvarig för musiken hos ryske e.o. envoyéen Bestucheff. Här finns infallsvinklar att observera och undersöka, där parodieringen av Romans musik, särskilt hur den använts av andra, bör beaktas som ett viktigt moment. En politisk visa, den s.k. *Hattvisan*, med datering senast våren 1739 (De la Gardieska arkivet bd 16 s. 103 f.), som ger ett av de första beläggen för partinamnen ”hatt” och ”mössa”, inplacerar hovmusikerna såsom kollektiv i detta mönster:

Så grönskas ädla *Hatt*, med blomstrand' lager sirad,
 Din värda frägd skall bli af efterverlden sirad.
 Din oförskräckta nit vårt sälla Sverige rönt.
 Gör att ditt dyra namn af himlens hand blir krönt,
 Stån fast i eder tro, J ädle harmonister!
 Och delen slängar ut bland alla mammonister.
 Tron fritt *Nattmössan* blir så länge Sverige räcker
 Sig sielf till blygd och skam ett lock som pättan täcker.

I denna paskvill observeras i rad 5 ordet ”harmonister”. Harmonist är benämningen på en militärmusiker av lägsta rang. Här får vi tolka in hovtrumpetarna och livgardets hautboister men sannolikt också hovkapellet, dvs. hovets samlade musikaliska upp-vaktning. Det är tänkvärt, att i ceremoniel vid rikshögtidligheter orgeln anges klinga, då de fyra stånden, diplomatkåren m.fl. gäster inträdde i sal eller kyrkorum, men så snart de kungliga visade sig, då skulle ”musique” ljuda. Hovmusikerna kan ha uppfattats som symbolen för de kungliga och för troheten mot dem. De bör ha tillhört hovpartiet och således varit mössor. Tydligen har de kommit med gliringar om hattarnas slösaktiga politik och kallat dem ”mammonister”, dvs. älskare av jordiska rikedomar, pengadyrkare, och hattarna slagit tillbaka med namnet ”nattmössa”. Slängarna var uppenbarligen hårda, och man undrar, om det varit något liknande som hösten 1742 orsakade den depression, som skiner igenom i Romans brev till Wasenberg av den 14 januari 1743 (RODOC s. 136).

Självanför Roman alltid sin svaga hälsa som skäl till sina tjänstledigheter. Hans ärliga och redbara personlighet, som var så främmande för tanken att använda svepskäl, gör att vi måste tro honom. Knäckt och bruten var han dock inte mentalt – komponerar och skriver gör han ständigt – men han var klen och sjuklig till kroppen de senare åren av sitt liv. Kanske fick han ett så förhållandevis långt liv just därför att han befriades från vardagsslitet med orkestern och fick tillfälle att ”til sin swaga hälsas bättre skötande ständigt få wistas på landet” och detta ”så länge han ey sielf finner sig sysslan wederbörligen kunna förrätta” (22 juni 1747; RODOC s. 159 f.). Det arbetslångsamt han dragit, hans av samtiden omvittnade arbetsförmåga, hans ”ogemena flit”, tog nog

sitt pris. Hovkapellmästarens plikter och arbetsbörda kan sammanfattas i följande stolpar:

- hovfester och representation (födelsedagar, namnsdagar, dop, bröllop, begravningar, mottagningar av främmande sändebud, ”statsbesök”)
- hovets gudstjänster och husandakter
- riksdagsmusik
- ansvar för orkester och sångare (repetitioner, enskild undervisning, administration med ansvar för orkesterkassan, t.ex. ombesörja instrumentvård och notskrivning)
- egen tonsättarverksamhet
- bearbetningar av andras musik inkl. egna översättningar av texter alternativt kontakter med översättare
- undervisning bland borgerskapets begåvade amatörer såsom förstärkning av hovkapellet
- offentlig konsertverksamhet
- ansvar för musiken vid hovteatern, tiden ca 1737–1741 även för musiken vid Svenska komedien
- utarbetande av ”läromedel” inklusive översättningar av musikteoretiska verk
- såsom ledamot av Vetenskapsakademien engagemang i dess verksamhet, huvudsakligen med sitt kyrkomusikaliska program och i dess språkvårdande organ.

Om Romans vardag i Haraldsmåla är vi tämligen dåligt underrättade. Gården finns ju alltjämt med sina flyglar, där Roman bodde i den östra. I dess övervåning fanns två rum. Det ena var hans bibliotek, som så sent som på 1950-talet tömdes på sin hyllinredning från Romans tid. Tyvärr finns enligt uppgift inga fotografier, som dokumenterar hur det sett ut, där Roman med största sannolikhet haft sin kompositionskammare. Det var i den östra flygeln han bodde, men vill vi se den i sitt ursprungsskick får vi vända blicken mot den västra.

Här i Haraldsmåla var Roman befriad från tyngande plikter med orkestern, offentlig konsertverksamhet, undervisning m.m. Han har behållit sitt komponerande, bearbetat andras tonsättningar, ägnat sig åt författande och översättarverksamhet, även nu engagerat sig i Vetenskapsakademien, och han anlätades som orgelsakkunnig i kringliggande församlingar. Brev och faddernotiser i Ryssby och Tryserums församlingars dopböcker speglar en del av det umgänge han haft ”i öknen” – greve Adam (Horn) till Fågelvik och adelsfamiljer på Ryssbylund och Nöbble, präster och ämbetsmän. Hur denna hans isolering påverkat hans skapande, är inte oväsentligt att få klarhet i.

Sist men inte minst var han tillsammans med sina fem barn, vilkas uppfostran han själv skötte – ”Så blef Hans hela hog, att hos de Sina fästa / Rotfaste Grund-begrepp,

om Gud, sig sielf och Nästa, / Om werld, om Lif och Död, om det man Sällast vet, / Och tidigt bilda in en liflig menlöshet” (ur begravningsversen den 3 november 1772 över äldsta dottern; RODOC s. 195). Nog var det far, som lärde barnen läsa och skriva och förstå främmande språk. Äldste sonens verserade franska med vårdad handstil i brev till Vetenskapsakademien av den 22 augusti 1748 vittnar därom (RODOC s. 164 f.). Till ”det man Sällast vet” hörde säkerligen tonkonsten. Sjöng gjorde familjen Roman. Det framgår av personversen vid Romans sväger Friedrich Gustaf Baumgardts bröllop den 25 augusti 1745 (RODOC s. 151). Och äldste sonen trakterade traversflöjt försvarligt. Vem lärde barnen sjunga? Far förstås. Vem lärde Johan Helmich jr spela traversflöjt? Far förstås. Visst måste far också ha lärt barnen läsa och skriva noter. För vissa av Romans andliga sånger har Roman själv skrivit ut noterna, medan en hand som är förvillande lik juniors ungdomsstil sådan den ser ut i avskriften av det kungliga brevet rörande Romans utnämning till hovintendent (RODOC s. 152), i en avskrift av en dikt *Öfver den 30 Nov: 1744* av Olof von Dalin, som ingår i en volym med bl.a. tillfällighetsvers till Adam Horn ur biblioteket på Fågelvik (där no 52, 4o; KB, Vf 74), och i det nyssnämnda brevet från augusti 1748, har skrivit in texten (t.ex. *Jag vet at min Förlässare lever*, HRV 877 i MAB:Ro 78 b s. 137; *Så älskade Gud verldena*, HRV 926 i MAB:Ro 78 b s. 138; *The som redeliga för sig vandrat*, HRV 810 i MAB:Ro 78 b s. 140, med sparsamt utsatt besiffring; även utskrifterna av de ensamma sopranstämmorna i MAB:Ro 82 s. 1–30). Ibland har Roman linjerat upp notpappret och skrivit ut klaverna, medan bläckplumpar, en vinglig stil och noter med ibland oklara och rättade nothuvuden noggsamt vittnar om en ojämn kamp mot en motsträvig gäspenna. Så är fallet med *Så är nu intet fördömeligit i them som äro i Christo* (HRV 927 i MAB:Ro 80 s. 92–93, H/N 151), som bär påteckningen ”Roman” med juniors vuxna hand och således funnits i Romans bibliotek i Haraldsmåla. Insikten om H/N 14 ger dessa sånger ett källvärde som om de vore skrivna av Roman själv. Far måste ju ha godkänt sonens utskrifter, och de rättelser som finns införda däri bör rimligen utgöra spår härav. Även klargör de samhörigheter mellan sånger, satsföljder o.dyl. och ger en relativ kronologi inom 1740-talet beroende på hur utvecklad sonens handstil är.

Så många autografer av Romans vokalmusik och i Romansamlingen överhuvud taget är gjorda med hans 1740-talshand, ett förhållande som bör ha arkivhistoriska grunder i slumpens skördar vad som bevarats. Ibland förefaller han ha suttit och åter skrivit ut sånger, som måste ha tillkommit långt tidigare (t.ex. *Födäs, gråta* från 1738, som finns i utskrift efter 1751). Romans utskrift av *När alla skapade ting sin Skapares ära förkunna* (HRV 900 i MAB:Ro 78 b s. 141–142) är försedd med besiffring under snart sagt varje ton i baslinjen, vilket indikerar ett pedagogiskt syfte. Har han gjort så för sina barns uppfostran? Är det också så vi skall tolka 1740-talsflödet av andliga sånger? ”Rotfaste Grund-begrepp, om Gud, sig sjelf och nästa”, tog de sig enligt titeln på

MAB:Ro 78 a–b ett uttryck i tonsättningar av bibelspråk och Davids psalmer för husandakterna med barnen på Haraldsmåla (jfr Moberg STM 1944 s. 12)?

Roman och upplysningen

Tiden borde vara mogen att anlägga ett idéhistoriskt perspektiv på Roman och hans livsverk. Genom sitt breda vetande på så skilda områden som politik, moral, historia, lanthushållning, litteratur och språk, särskilt modersmålets tukt och ans, men framför allt genom sin lika märkliga som mäktiga pedagogiska gärning inom sitt huvudfack framstår Roman som ett sant barn av sin tid och en god representant för upplysningsfilosofin, dess teorier omsatta i praktisk handling.

Hans intellektuella miljö kan studeras utifrån de böcker, som vid första hustruns död fanns i hemmet i Noë Arck i Stockholm. Det stora biblioteket omfattade andlig litteratur, språk, filosofi, medicin, juridik, ekonomi och hushållning, politik, historia, militaria, poesi (Stiernhielm, Brenner, Frese, T. Rudeen, Runius; Ovidius i fransk översättning) samt teater, libretti och musikteoretiska skrifter. Hans särskilda intresseområden var enligt Sahlstedt politik, moral och historia, där han ”genom läsning förvärfvat sig en wacker...kunskap” (Sahlstedt s. 26), dvs. han var självlärd.

Merparten av den juridiska litteraturen bör ha kommit från häradshövdingen Nils Roswall, som var Romans *antecessor matrimonii*. På samma sätt kan militariasamlingarna ha tillförts genom farfar drabanten och den omfattande teologiska litteraturen (biblar, psalmböcker, uppbyggelselitteratur) ha ackumulerats genom farfars farfar och farfars far, som båda var präster. Under arbetet att identifiera teologiska författare i Romans bibliotek slog det mig, att ett flertal av dem är födda så, att de kan ha varit lärare eller kolleger till Johannes Suenoni Raumannus (äldsta skikt, 1500-tal) och hans son Johan Johansson Roman (äldre 1600-talsskikt), medan viss pietistiskt färgad litteratur har tryckår, som avslöjar att antingen far eller Roman själv anskaffat dem (t.ex. den engelskspråkiga *The Practice of Piety*). Viss medicinsk litteratur kan ha kommit från läkare eller apotekare på mors sida. Språklexica och grammatikor med tryckår runt 1700 kan mycket väl ha varit Romans skolböcker. När det gäller Nils Tiellmans *Swenska Grammatica* från 1696, Carl Carlesons *Sedo-lärande Mercurius* från 1730–31 eller första bandet av Dalins *Swänska Argus* från 1734 behöver vi inte tveka om köparen, inte heller varifrån den musikteoretiska litteraturen kommit.

Sina mål som hovkapellmästare har Roman formulerat i ett intyg för kantorn Ambrosius Bonge – ”Herrens Pris, Öfwerhetens fägnad och Nationens heder” (13 oktober 1744). I det sistnämnda inbegrips ”en förnuftig Pluralitets (dvs. upplyst allmänhets) Wälwilja” och det allmänna bästa. Den 27 november 1721 fick han hovets uppdrag att ”oprätta Musiquen” (RODOC s. 46). I upplysningens anda vidgar

han detta till att omfatta svenska folket, närmare bestämt den del därav, som besatt boklig bildning. Detta sker på flera vägar genom

- egen tonsättarverksamhet och bearbetningar av andras verk;
- pedagogisk verksamhet (undervisning och utarbetande av "läromedel" inklusive översättningar av musikteoretiska verk);
- val av texter på svenska eller översättningar till modersmålet;
- offentlig konsertverksamhet.

För att nå ut till den bildade allmänheten valde han en klok och balanserad strategi att rikta sig till ett brett mellanskikt av borgerliga amatörer. Sin trevägade metodik har han sammanfattat i inträdestalet till Vetenskapsakademien den 6 februari 1740 – "Äfwen som Harmonie består endast af trenne sammanstämmande liud, likaledes kan et gagneligt syftemål winnas <a> genom en ren kärlek för thet almänna bästa, et riktigt wal utaf ämnen, och <c> thetas mogna framgifwande i dagsluuset" (RODOC s. 121). Hans egen musik klingar alltid väl, och de verk av andra tonsättare han väljer att bearbeta är kvalitativt högstående. Eller som han själv uttrycker det – "Den, som på 2:ne sina kostsamma resor utom Fäderneslandet, wunnit deras wänskap och tycke, som nu för tiden skattas för de berömligaste mästare i Musiquen, kan ju ej annat, än att förnöja sina egna Landsmän med den mognaste frukt af sina kostsamma resor" (RODOC s. 164). Verken är tekniskt överkomliga för drivna amatörer med en besättning, som med hjälp av skolpojkar och militärmusiker kunde realiseras även utanför huvudstaden (stiftsstäderna). Mottot för de 1727 tryckta flöjtsonaterna – *neque ab indoctissimis neque a doctissimis legi vellem* (jag skulle varken vilja läsas av de okunniga eller av de lärde; Cicero *De oratore*, bok II) – kunde stå för hela hans pedagogiska gärning.

Hans program att förse kyrkomusik med svensk text kan följas från 1731 med översättningen av Benedetto Marcellos *Estro poëtico-armonico* fram till hans sena andliga sånger 1757. Han säger i företalet till Marcello, att "Upsåtet därmed är förnämligast at söka ästadkomma, det man hälst uti Andelig Musique intet må hädanefter behöfwa vidare bruka fremmande Tungomähl, hwilket föga Andacht och upmärksamhet förorsaka kan hos dem som eij Språket nog mächtige äro", en i grunden luthersk tanke (RODOC s. 76). Ett forum att föra ut detta budskap blev Vetenskapsakademien, där han introducerades 1740. Den viktiga konserten den 7 oktober 1747, då hans bearbetning av Leonardo Leos Ps. 110 *Dixit Dominus* uppfördes "uti en talrik församling af båda könen, som deröfver nogsamnt förklarade des välbehag", är ett klart uttryck för detta, ja, en manifestation, varigenom hans företag fick vetenskaplig status.

Vid Vetenskapsakademiens sammanträde den 2 november 1751 behandlades "H. Romans Memorial, huru Musiquen, i Synnerhet Kyrkomusiqve med Svenska ord, borde upmuntras". Att om möjligt finna Romans memorial är centralt för en tolkning

av hans pedagogiska tankar – mål och medel. Att anta ett samband mellan hans kyrkomusikaliska program och den plan till ett Seminarium musicum, dvs. en skola för yrkesmusiker, han enligt Johan Miklin nedtecknat ”på flere ark” förefaller emellertid rimligt.

Men kanske behöver man inte gå längre än till Svenska Tungomålsgillets stadgar av den 17 mars 1740 för att finna hans närmaste förebilder. Sådana har han tidigare hämtat från andra ämnesområden – ”Sal. Fru Brenners utlåtelse om Poesien lämpas här til Musiquen” säger han t.ex. i förordet till Leenbergs Drama 1734. Gillet avsåg att uppodla svenska språket och valde för detta två huvudvägar – att utarbeta en svensk grammatika jämte lexikon (dvs. språkteori) och att utge goda böcker i översättning till allmänhetens, särskilt ungdomens tjänst (dvs. praktik). Överfört till musikområdet kan detta motsvaras av musikteoretiska skrifter i översättning (generalbaslära såsom musikens grammatik), och god musik till svenska texter motsvaras av den kvalitetshöjning av litteratur i skilda ämnen, som gillet eftersträvade. Romans avsikt med sina översättningar, ”at tjena sine Lär=hugade Landsmän” (MAB:Ro 101 s. 158), är helt i denna anda, så utmärkande för upplysningen. Hans verksamhet som tonsättare och bearbetare avspeglar gillet filosofi. I sammanhanget vill jag lyfta fram MAB:Ro 95, som på föredömligt pedagogiskt vis innehåller bearbetningar för kyrkoårets högtider – kanske har den sammanställts som hjälp för kyrkomusiker (samling av ”hymner för kyrkoårets högtider”, den första i svensk musikhistoria?).

Vi kan slutligen påminna om att han våren 1731 öppnade den offentliga konsertverksamheten i Sverige med ett pedagogiskt syfte för ögonen – att hålla orkestern i ständig övning –, och att åtskilliga av hans instrumentala verk säkerligen skrivits både för konsertestraden och för hans elever. Hur lockande är det inte att tänka sig, att Roman varit en av hjärnorna bakom utarbetandet av gillet stadgeförslag 1740, att Roman i själva verket överförde det musikaliska program, som han arbetat för sedan 1720-talet, till gillet litterära. I upplysningens anda genomsyrar det pedagogiska momentet Romans gärning på ett sätt, som kappast någon annan i svensk musikhistoria kan mäta sig med.

Litteratur

- Bengtsson, Ingmar: *J.H. Roman och hans instrumentalmusik. Käll- och stilkritiska studier*. Studia musicologica upsaliensia IV. Uppsala 1955 (citerad BeRI).
- Helenius-Öberg, Eva: *Johan Helmich Roman. Liv och verk genom samtida ögon. Dokumentens vittnesbörd*. Kungl. Musikaliska akademiens skriftserie 78. Stockholm 1994 (citerad RODOC).
- Holm, Anna-Lena: *Tematisk förteckning över J.H. Romans vokalverk*. Musik i Sverige 7. Stockholm 1994 (citerad HRV).
- Moberg, Carl-Allan: Johan Helmich Roman – den svenska musikens fader. *STM* 26 (1944)
- Sahlstedt, Abraham Magnusson: Äreminne öfwer hofintendenten, Kongl. Capellmästaren, och Kongl. Wetenskapsacademiens ledamot, Herr Johan Helmich Roman, I Stora Riddarhussalen framstäldt d. 30 maj 1767. Af Abr. M. Sahlstedt. Stockholm 1767.

Summary

The aim of this article is to shed some light on the life of the Swedish composer and Master of the Royal Chapel Johan Helmich Roman (1694–1758). Research on Roman has concentrated on his works, career and public life, but not much has been done concerning his biography. We know little about the human Roman and his thoughts. We can see the outline of his life and work, but the interaction between thought and deed is largely unknown to us. The article contains a presentation of the book *Johan Helmich Roman. Liv och verk genom samtida ögon. Dokumentens vittnesbörd* (Kungl. Musikaliska akademiens skriftserie nr 78; Stockholm 1994), which discusses the known sources to Roman's life and work. The central part of the article briefly gives Roman's curriculum vitae, and the article concludes with a discussion of Roman's role in the Age of Enlightenment in Sweden.